

BOQONNAA KUDHAN TOKKO

BEEKUMSA FEDHUU

Kaayyoo Boqonnaa: Boqonnaa kana barattee erga xumurtee booda:

- Beekumsi misoomaaf, qoranno fi waa uumuuf bu' fedha qabdu ni guddifatta
- Faayidaa fi barbaachisummaa odeeffannoo fi raga ni hubatta
- Maddoota odeeffannoo, tooftaalee qabannaa fi itti fayyadama ragaalee ni beekta

11.1 Faayidaa Beekumsa Saayinsaawaa

- *Fakkiiwwan kana irraa maal hubattu?*
- *Fakkiin nama mana yaalii keessa jiru waa'ee ilaalcha saayinsaawaa maal isin hubachiisa?*

Fakkii.11.1 Qorannoo laaboraatoorii kessatti

Fakkii.11.2 Qorqnnoo Arkiyoolojii

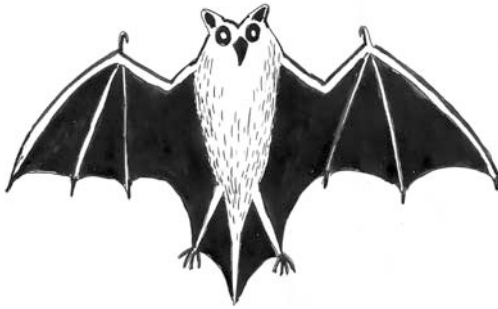

Fakkii 11.3 Barsiistuu kutaa keessatti

Simbira Halkanii

Bara durii keessa bakka sinbirri halkanii jiraachaa turte beelli hamaan gale simbirroonni fi bineeldonni biroonis kan naannicha jiraatan baay'ee beelaan rukutaman. Beelicha irraa hafuuf kanneen hin qabne warra qaban irraa

liqeeffatanii nyaachuu jalqaban. Kanneen liqeeffatan keessaa tokko simbira halkanii yammuu ta'u sinbiroota biroo irraa baay'ee liqeeffattee turte. Barri beelaa erga darbee booda garuu simbirroonni baay'een liqii isaan irra ture deebisanii jiru. Simbirri halkanii garuu waan liqeeffattee deebisuu hin dandeeny.

Fakkii 11.4. Simbira halkanii

Dhuma irratti warri liqii liqeessaniif hunduu baay'ee ishee barbaaduutti ka'an. Isheen garuu dhokattee halkaa bahuu filatte. Kana irraa kan ka'e akka simbirroota biroo guyyaa balali'uu dhiiftee nyaata ishee argachuuf halkan barrisuun dirqama itti ta'e; kanaafis simbira halkanii jedhamte.

(seenaa afaaniffaa irraa kan fudhatame)

Gilgaala 1

Gaaffilee armaan gadii dubbisicha irratti hundaa'uun deebisaa.

1. Barreeffamni "simbira halkanii" jedhu kun ragaa qabatamaa irratti hundaa'ee kan dhiyaatee dha? Maaliif?

2. Deebii lakkoofsa tokkof faa irratti deebifan irraa ka'uudhaan waa'ee ilaalcha saayinsaawaa maal hubatu?

Gaala

Gaalli farada irra ni caala. Beelladoota kan biroo irras qaamaan dheeraadha. Yemmuu fe'amus ta'e yemmuu hiikamu ni jilbeefata. Dhaabbachuu yommuu barbaadus dursee miila lamaan boodaa ol kaasa. Namni yaabbatee yoo jiraates yeroo inni ka'u namtichi yaabbate jabeessee yoo qabachuu baate karaa mataa isaa darbatamee kufuu danda'a. Gaalli cimaa waan ta'eef meeshaalee ulfaatu baachuu danda'a.

Fakkii 11.5 Gaala

Miilli Gaalaa gurguddaa, bal'aa fi gogaa furdaa fi lallaafaa ta'een kan ufifame dha. Haalli ijaarama qaama isaa kun gammoojjii cirracha ho'aa irra salphaatti deemuuf gargaara. Gaalli yemmuu tarkaanfatu suuta jedhee waan ta'eef cina keenya yemmuu darbu hin dhageenyu. Funyaan gaalaa qaawwa dhiphaa waan qabuuf salphaatti ban-

amuu fi cufamuu kan danda`uu dha. Cirrachi qilleensaan yemmuu buubbifamu gaalli funyaan isaa cufee ciisuun mataa isaa ciracha keessa owwaala. Funyaan isaa fageenya irraa foolii bishaanii dhaga`uufis ni gargaara. Yeroo tokko tokko daandii irraa maqee karaa dhiyoo ta`een lafa bishaan jiru gaha. Haala kanaan kara deemtonni haala salphaan lafa bishaan jiru akka gahan isaan gargaara.

(Kabbadee Mikaa`el; fooyya`ee kan fudhatame)

Gilgaala 2

Gaaffiilee armaan gadii irratti mari`adha.

1. Dhugummaa yaada barreeffama kanaa mirkaneeffachuu ni dandessuu? Akkamitti?
2. Hanga ammaatti waan hubattan irraa ka`uun waa`ee yaada saayinsaawaa maaltu isiniif gale? Gareen ta`uun mari`adha. Waan irra geessan dareef gabaasa.

Beekumsa fedhuun amala uumamaa dhala namaa ta`uun ni beekama. Beekumsi yeroo barbaadamu sirna yaada saayinsaawaa irratti hundaa`uu qaba. Ilaalchi saayinsaawaan waa`ee mataa keenyaa, waa`ee naannoo fi addunyaa beekumsaa fi hubannoo qabatamaa nuti itti argannuu dha. Ilaalchi kun bal`inaa fi dhiphina akkasumas ulfaatinaa fi salphina ragaalee kallattii adda addaan argannuun murtaa`a.

Kana yeroo jennu ilaalchi kun umurii, muuxannoo fi sadarkaa barnoota keenyaan ragaalee argannu irratti hundaa`uun kan guddatu qabeenya sammuu jechuu dha. Karaa biraatiin ammo ciminni ilaalcha saayinsaawaa keenyaa ragaalee dhugaa fi hojii irra oolmaa isaatiin kan madaalamu dha jechuu dandeenya.

Beekumsa ga`umsa qabu argachuu keenya murtee sirrii murteessuuf dandettii kalaquu keenyaa gabbisuuf, misooma saffisiisuu fi of danda`uuf faayidaa guddaa qaba. Namni tokko wanta tokko irratti hubannoo gadi fageenya qabu yoo argate wanta sana irratti murtoo kennuun isa hin rakkisu. Fakkeenyaaf, fakkiwwan armaan olitti dhiyeessine irratti akka argamutti qorattuun mana yaalii keessatti arginu kemiikaalota garaa garaa karaa saayinsaawaa ta`een erga saaqixee yookaan bantee booda kemiikaalonni kun qorichummaaf yookiin oomisha saamunaaf ooluu danda`uu fi ooluu dhiisuu isaanii bifa salphaa ta`een murteessuu ni dandeessi.

Beekumsaan bilchaachuun ogummaa guddisuu irra drbee hojiiwwan garaagaraaf kaka`umsa waan umuuf namonni kan warri biroo hojjetaniitti fayyadamuu irra darbanii wantoota haaraa uumuuf daandii banaaf. Fakkeenyaaf namni ogummaa mahaandisummaan beekumsa olaanaa qabu tokko pilaanii manaa namoonni biroon hojjetanitti fayyadamuu irra pilaanii manaa

haaraa kan mataa isaanii uumuu ni danda`u.

Biyyi misoomuu kan dandeessu hawaasni ishee haalaan yoo baratan dha. Lammiileen sadarkaa beekumsaa saayinsaawaa olaanaatti darban jechuun argannoowwan haaraan argaman, muxannoowwan jireenya namaa jijjiiran babal`atan akkasumas lammiileen bal`inaan gara hojiitti bobba`an jechuu dha. Yeroo kana tekinoooloojiin ni guddata; tekinoooloojiin yeroo guddatu ammoo sirni oomishaa ni saffisa, yeroo kana oomishni shakkii malee ni guddata. Oomishinni yoommuu saffisu ammo biyyi misoomte; lammiileen badhaadhan jechuun ni danda`ama.

Gilgaala 3

Mata dureewwan armaan gadii keessaa saayinsaawummaa isaatiin fudhachuun kandanda`amu kami? Maaliif saayinsaawaan yookaan miti saayinsaawaa akka jettan tokkoo tokkoo mata dureewwaniif sababoota dhiyeessa.

1. Addeessi qaama ifa mataa ishee hin qabnee dha.
2. Lafti geengoo osoo hin taane pilaanetii boca diriiraa qabduu dha.
3. Dhibeewwan sababa lubbuu qabeenyii maxxantootaan dhufan ittisuuf faayidaan bishaan danfisanii dhuguu gadi aanaa dha.
4. Dhukkuba saree ittisuuf saroota yeroo yerootti talaalchisuun barbaachisaa dha.
5. Bakkakkaan rasaasa waaqayyoo seexana ajjeesuuf dhukaasuu dha.

11.2. Maddawwan Odeeffannoo fi Ittifayyadama Isaanii

11.2.1. Odeeffannoon Eessaa Argama?

Fakkii 11.6 Odeeffannoon bilbilaan argama

Fakkii 11.7 Odeeffannoon gaazixaa irraa argama

Fakkii 11.8 odeeffannoon kitaaba irraa argama

- *Fakkiiwwan armaan olii irraa waa`ee odeeffannoo maal hubattu?*
- *Maddawwan odeeffannoo fakkiiwwan olii irraa argattan akkaataa faayidaa irraa argannuun yoo kaa`uu barbaanne isa kamtu dura dhufa? Kan itti aanuu fi xumura irratti dhufu kami? Maaliif sadarkaa akkasii akka laattan sababa kennuu dandeessu?*

Duraan dursinee wanti qalbeeffachuu qabnu ni jira. Odeeffannoo yeroo jennu dhiphifnee ilaaluu hin qabnu. Barnoota keenyaaf barreeffamoota yookaan kitaabilee wabii gahaa ta`an barbaanna. Odeeffannoon nu barbaachise jechuu dha. Manni barnootaa yoom akka banamu, gosa barnoota tokko tokkoo isaa eenyu akka nu barsiisu qormaadni yoom akka ta`e beekuuf odeeffannoon nu barbaachisa. Haala qilleensaa naannoo keenyaa, waa`ee sochii siyaasaa, dinagdee fi hawaasummaa godinaa, naannoo fi biyya keenyaa odeeffannoo gahaa fi dhuga qabeessa ta`e argachuu qabna. Kanaafis kan akka bilbilaa, gaazexaa, raadiyoo fi tooftaalee biroo fayyadamna. Ragaa barnootaa bal`aa fi gadi fagoo yoo barbaanne garuu irraa caalaa kan nu gargaaran kitaabilee waan ta`aniif gara mana kitaabaa dhaquu qabna.

Odeeffannoon qabnu muuxannoo mataa keenyaa mana barnootaa dubbisa

adda addaa, raadiyoo fi televiiziyoon, akkasumas namoota irraa kan argamu ta`a. Gabaabaadhumatti ilaalchi sayinsaawaan kan ofii keenyaa qaamota miiraa shananiin bira geenyuu akkasumas namoonni biroon daawwachuudhaan ykn qorannoodhaan bira gahanii kan nu beeksisan irraa kan argamu ibsituu addunyaa qabatamaati jechuun ni danda`ama.

Ragaan muuxannoo mataa keenyaan argannu yeroo baay`ee raga alidilee ti. Kana yeroo jennu mana barnootaa osoo hin seenin yookiin odeeffannoo argachuuf socho`uuf osoo hin dirqamin namoota naannoo keenya jiran, haala qilleensaa, bineeldota yookaan biqiloota daawwachuun, qaqqabuun, fuunfachuun, dhandhamuun fi kkf raga argannu kan mul`isuu dha. Ragaa akkasii kana barbaannes barbaaduu baanes gosa raga dirqama argachuu dandeenyuu dha. Sababni isaa hanga lubbuun jiraannee fi hanga sochoonetti namootaa fi wantootni waliin walquunamtii wal irraa hin citne hanga qabaannetti ragaa argannuu dha. Ragaan sabquunnamtii irraa argamu yeroo bashannannu yookiin oduu yemmuu hordofnu yookaan gaazexaa fi barrulee dubbisuu dhaan ragaa argannuu dha. Ragaa sab-quunnamtii irra argannu kan adda taasisu yeroo baay`ee haaraa ta`uu isaa fi dhugaa addunyaa guutuu waliin kan nu qunnamsiisu ta`uu isaa ti.

Irra caalaa baay`ee qabatamaa fi baay`ee bu`a qabeessa kan ta`e garuu raga mana barnootaati argannu dha. Kunis sababa lamaaf. Karaa tokko barsiisonni hojii barnootaa irratti bobba`an ogummaa isaaniin ga`umsaan kan leenji`an ta`uun isaanii ragaa argame qabatamaa taasisa. Karaa biraatiin barumsi dhiyaatu umurii, beekumsaa fi haala jireenyaa barootaa bu`uura godhatee kan qophaa`u waan ta`eef ragaa qabatamaa fi dandettiin wal-sime taasisa. Kana irrattis ragaa barbaadame sanaaf kitaabileen bu`uura ta`an qophaa`uun dhiyaachuun isaanii waan hin hafnee dha. Kanaafuu, ragaa mana barnootaaf xiyyeffannoo laachuun barbaachisaa dha.

11.2.2. Odeeffannoon Akkamitti Hojii Irra Oola?

- *Odeeffannoo guyyaa guyyaan argattu bifa kamiin qabatta?*
- *Haala garaagaraatti ragaa yaadannooitti qabattan akkamitti itti fayyadamtu?*

Jecha ammayyaatiin “odeeffannoon jireenya” jechamni jedhu jira. Sobaba malee hin jedhamne. Odeeffannoon nama ammayyaatiif gahee guddaa waan qabuuf dha. Sababni isaa yeroo ammaa kana namoonni bakka walirraa fagoo garaa garaa jiraatan fi haala adda adda keessa jiran jireenyi isaanii kan walitti hidhatee dha. Fakkeenyaaf Itoophiyaa fi Chaayinaan biyyoota wal

irraa fagoo jiranii dha. Garuu karaa daldalaa, siyaasaa, dinagdee fi hawaasummaa waliin hojjechuu qabu, hojjechaas jiru. Kanaafuu, odeeffannoo guyyaa guyyaan waljijjiiruu barbaadu. Gabaabaadhumatti jireenya fooyya`aa jiraachuuf, walumaagala eenyummaa keenyaa guutuu taasisuu fi biyya keenyaaf lammiilee fayyadan ta`uu dhaaf odeeffannoo gahaa argachuun barbaachisaa dha.

Haata`u malee odeeffannoo argachuun qofti gahaa miti. Odeeffannoo argannu ilaalchisee of eeggannoo waliigalaa sadii gochuu qabna. Inni tokko odeeffannoo kamiin iyyuu sanadaan tursiisuuf carraaquu qabna. Fakkeenyaaf isin barattoota mana barnootaa keessan keessa jiran saalaan, umurii fi sadarkaa barnootaatiin galmeessitanii qabattaniittu? Haala qilleensa naannoo keessanii hoo hordoftanii ni galmeessitu? Haala fayyummaa keessanii fi maatii keessanii hoo yeroo yerootti yaadannoo ni qabattu? Isaan kun hundi raga baay`ee barbaachisoo ta`uu isaanii hin irraanfata.

Inni lammaffaan odeeffannoo yeroo fudhannu madda isaa sirrii irraa argachuu keenya hubannoo qabaachuu qabna. Fakkeenyaaf qilleensi naannoo keenyaa kan bara kanaa maal akka fakkaachuu danda`u baruu yeroo barbaannu ogeessa meetiriyooloojii irraa ta`uu akka qabu hubachuu qabna.

Namoonni tokko tokko tilmaamumaan “arfaasaan roobuu danda`a” yoo nuun jedhan dhugaa dha jennee fudhachuu hin qabnu. Waa`ee barnoota keenyaa kitaabileetti yeroo fayyadamnu beektota beekumsa gahaa qabaniin barreeffamuu isaanii mirkaneeffachuun bay`ee barbaachisaa ta`a. sababni isaa namoonni tokko tokko kitaaba kan maxxansan daldaalaaf jedhanii waan ta`eef barreeffamootni isaan maxxansiisan beekumsa gahaa waan nuuf hin laadneefii dha.

Inni sadaffaan odeeffannoo argaman seeraan qabachuu fi hojii irra oolchuu ilaallata. Carraaqii mataa keenyaatiin odeeffannoowwan maddoota adda addaa irraa walitti qabannus ta`e namoonni biroon odeeffannoowan nuuf dhiyeessan haala seera qabuun qabachuu fi itti fayyadamuu qabna. Ragaawwan kun iccitiidhaan qabamuu kan qaban yoo ta`e iccitii eeguu dhaaf amanamoo ta`uu qabna. Ragaaleen biroon hatamuu, baduu yookiin qisaassa`uu waan danda`aniif haala teessuma isaanii ilaalchisee itti yaaduun barbaachisaa dha. Kanaafis ragaalee barreeffamaan arganu yaadannoo adda addaa irratti madda isaanii ibsaa kaa`uun barbaachisaa dha. Haala gaafannootiin kan argame yoo ta`e wanta sagaleen itti waraabamun yookaan viidiyoo kaaseettiin waraabnee kaa`uun barbaachisaa dha. Kanaafuu, barataa cimaan tokko odeeffannoo argachuufis

ta`e odeeffannoowwan argatee haala qabannaa isaaniitiif xiyyeeffannoo inni kennu baay`ee olaanaa dha.

Gilgaala 4

Gaaffiilee armaan gadiitiif deebiiwwan sirrii ta`an kennaa.

1. Maddootii odeeffannoo irraa argachuu dandeenyu kam fa`i? Iirra caalaa bakki odeeffannoo argachuuf nu dandeessisu eessa?
2. Odeeffannoo argachuu cinatti of eeggannoon nuti gochuu qabnu maal?
3. Jireenya ammayyaawaa keessatti Odeeffannoon murteessaa kan ta`u maaliif?

11.3. Ilaalchawwan Booddetti Hafoo fi Jechoota of Tuulummaa

11.3.1. Ilaalchawwan Booddeetti Hafoo fi Jechoota Oftuulummaa Naannootti Dubbataman

- Nama tokkoon ilaalcha booddetti hafa qaba yeroo jennu maal jechuu keenya isinitti fakkaata?
- Naannoo keessanitti namoonni ilaalcha booddetti hafa qaban jiruu? Ilaalchawwan booddetti hafoodha inni isin jettan kun haala kam kamiin kan calaqqisanii dha?

Fitawuraarii Mashashaa fi Adde**Xiruu`ayinat**

Fitawuraarii Mashashaa fi haati warraa isaanii Aadde Xiruu`ayinat namni sanyii dhaan nugita isaan hin jenne tokko hintala isaanii fuudhaaf yeroo gaafatu gaafatamuu isaanii akka qaaniitti ilaaluudhaan gaddu turan.

“Safuu gurri hin dhaga`u hin jedhu kaa” jedhu Fitawuraarii Mashashaan.

“Har`a a mmo maal dhageessan gooftaako”

Jedhanii gaafatu haati warraa isaanii.

“Qanyaazmaacha ebalu mucaa isaaf Sablewangeeliin na kadhate”

“Qanyaazmaach ebalu mucaa eenyuuti?”

Jechuudhaan haati warraa isaanii gaafatu.

“Abbaa isaa ana dhiisii inni iyyuu hin beeku”

“Qaanii guddaa dha!” jechuun dheekkamu aadde Xiruu`ayinat.

Mudannoo biraanis jira; “Giraazimaach ebalu hintala kee naaf kenni naan jedhe Xuru.” Jedhu jedhan Fitaawuraariin.

“ Mucaa eenyuuti gooftaa?”

“Abbaan isaa nama miti, gabareedha!”

“Utuun kana hin dhaga`in utuun du`ee maal ta`a!”

Jechuudhaan Xiruu`ayinat balaaleffatu.

Fakkii 11.9 Fitawuraarii Mashashaa fi haadha warraa isaanii

“Baalaambaraas ebalu hintala kee naaf kenni jedhee jaarsa natti ergeem! Haa, haa. Haa, Ayi yeroo!”

“Ilma eenyuti?” jechuun Xiruu`ayinat gaafatu

“Abbaan isaa saawwan baay`ee kan qabu kashalabbee nama baadiyaa ture. Inni saawwan isaa hunda dhaalchisee dhu`e. Dhama dhugee garaan isaa dhiitofnaan waan namaan walqixxaate itti fakkaatee kunoo mucaa keenya kadhachuutti ka`e.”

“Nuun haajedhu, nuun haajedhu, Nutti xiqqaata, Nutti xiqqaata akka waan biyya kanatti hidhamee biyya kana gadilakkisuu dadhabnee nama baadiyyaaf waan xabaa taane.” Jedhu aadaa Xiruu`ayinat.

“Egaa isaan kanaaf mucaakoo kennuu?” Hintala Ileenii, hintala Galaawudiyoos qotebulaaf daldaalaaf kennuu? Isaan yoo arguu fi dhaga`uu baatan lafeen isaanii nan ceepha`uu?” jedhu Fitaawuraariin. “Isin illee nan kenna osoo jettanii biyyoon utuu na

hin nyaatin hintalli koo namaa gadiitti hin heerumtu. Gita ishee malee heerumtee sanyii balleessuu irra kan ishee gitu, kan ishee fakkaatu dhabdee osoo hin heerumin hafte yoo jedhame olfina ishee dabala.”

“Dhugaa keeti.” jedhu Fitaawuraariin.

(*Figir Iskamaqabir, fuula 86-87 hanga tokko fooyya`ee kan fudhatame*)

Gilgaala 5

Dubbisa armaan olii irratti hundaa`uun gaaffiilee armaan gadiitiif deebii sirrii ta`e kennaa.

1. Haasaawwaa taatotaa keessaa ilaalcha booddeetti hafa kan calaqqisiisan ibsawwan isaan kamii dha? Akkamitis booddeetti hafoo jedhamu?
2. Yaada Fiitaawuraarii fi aadde Xiruu`ayinat keessa mirga shamarranii kan dhiiban yaadni oftuummaa ni mul`atu? Akkamitti?
3. Akka Fitaawuraariin jedhanitti, dhala namaa keessa sanyiin wal-caalmaan jira jechuun ni danda`ama?

Yaadonni booddeetti hafoon yeroo baay`ee aadaa fi amantaa duraan turan irraa jechaa fi gochaan waldhaalaa darbu. Kana jechuun akaakayyuuwwan yookaan isaan dura dhalootni jiraachaa turan baroota isaanii keessa falaasamni jireenyaa isaan amananii fi ittiin qajeelfaman turan dhaloota isaan itti anuttis akka darbu jechaa fi gochaan dhaalchisu. Ilaalchawwan yeroo sana namoota baay`ee biratti fudhatama argatan fakkaatan sun dhaloota

itti aanu biratti garuu hojjechuu dhiisuu danda`u. Fakkeenya falaasmni jireenyaa Fitaawuraarii fi haadha warraa isaanii armaan olitti ilaallee yeroo durii uummata irratti fe`amee yeroo sanatti dhugaa fakkaatee mul`ature. Garuu hubannoon namootaa dabalaa fi ilaalchi isaa jijjiiramaa yeroo dhufu, ilaalchi durii kun booddeetti hafa fi oftuummaa cimaan kan guutame ta`a. Bara amma jiru kana keessatti hintalli durbaa fedha maatii isheetiin qofa heerumsiifamuu hin qabdu jenna. Barnoota ishee dhiibbaa malee barachuu fi barnoota ishee yeroo xumurtus dhiibbaa tokko malee carraa ishee murteeffachuu ni dandeessi. Bara keenya filannoon sanyii eessa iyyuu nama hin geessisu. Lammiin Itiyoppiyaa kam iyyuu fuula seeraa durattis walqixa. Ogummaan isaas kabjamaa dha.

Naannoo keenya ilaalchi booddeetti hafa baay`een jiraachuu isaa dursinee hubachuu qabna. Kunis of eeggannoo akka goonu darbees akka sirreessinu carraa nuuf bal`isa. Ilaalchi booddeetti hafaan naannoo keenya keessa jiran kun ilaalcha keessa sammuu yoo ta`an iyyuu karaalee itti calaqqisan adda addaatu jira. Keessumaa kan calaqqisan mammaaksaan, jechoota qoosaa fakkaataniin, baacoo fi dogoggora afaaniin akkasumas amantii keessaan. Jechooti sanyii sanyii caalchisan akka “Sanyii nama guddaa”, “maatii warra

mootii” fi kanneen kana fakkaatan har`as taanaan ni mul`atu. Jechooti kun garaagarummaa sanyii gidduu jiru kan ibsan ta`uu isaanii hubachuu nu barbaachisa.

Namoonni tokko tokko bifti, qabeenyii fi carraan namoota keessaa sanyii mur-aasaaf qofaa bilisaan akka kennama-nitti har`a illee ni amanu. Hojii irrattis taanaan ilaalchota boodaatti hafoo hedduutu jira. Sanyii namootaa murt-aa`an qofti qonnaan bulaa yookaan daldaalaa ta`uu akka qaban, sanyii nama guddaatiif garuu ogummaawwan kun akka hin gitne namoonni dub-atan, mammaakanii fi yookaan qoosan ni mul`atu. Ilaalchi oftuummaa kun hundumti iyyuu bu`uura saayinsaawaa ta`e kan hin qabnee dha. Kun gara dhaloota itti aanuutti akka hin darb-inetti sir`achuu fi dhabamuu qaba. Sababni isaa ilaalchi akkasii kun jaal-alaa fi waldanda`uu hawaasa gidduu jiru miidha. Ilaalcha haqa qabeessa ta`es ni miidha. Adeemsa keessa nageenya biyyattii wantootni jeeqanii fi tokkummaa ummataa kan laaffisan uumamuu ni danda`u. Kana waan ta`eef dursinee irratti qabsaa`uu fi dhabamsiisuu qabna.

Gilgaala 6

Gaaffilee armaan gadii irratti mari`adha.

1. Ilaalchawwan booddeetti hafoon nageenya uummataa irratti miidhaa akkamii fiduu danda`u?
2. Namoonni ilaalcha booddeetti hafaatiin kan qabaman sababa maaliif?
3. Ilaalchi saayinsaawwan cimoon ilaalcha booddeetti hafaa keessaa akkamitti nama baasu danda`a?

11.4. Kitaabilee Adda Addaa

Dubbisuu

11.4.1. Muuxannoo Dubbisuu

Gabbifachuu

- *Dubbisuun maal jettu? Dubbisuu jechuun waal jettanii yaaddu?*

Dubbisuun meeshaa beekumsi itti argamu dha. Barsiisotni kan nutti himan qofa osoo hin taanee, nutis gama keenyaan kitaabilee dubbisuun beekumsa keenya gabbifachuu qabna. Waan kana ta`eef muuxannoo dubbisuu bal`aa ta`e qabaachuu qabna.

Dubbisuun saayinsii mataa isaa qaba. Waanti dubbisuu barnoota barannu qofa osoo hin taane kitaabilee wabii adda addaas dabalachuu qaba. Fakk-eenyaaf barsiisaan keenya faayidaa saawwaa nu barsiisee jira yoo ta`e daree dhaa yoo bane barreeffama waa`ee saawwaa kitaabilee biroo barb-annee dubbisuu qabna; yoos beek-umsi keenya hundee godhata. Gaaz-exaa fi barruulee adda addaas dub-

bisuu qabna. Dubbisuuf yeroo fi bakka filachuun barbaachisaa yoo ta'e iyyuu wantoota kana sababeeffachuu dhaan dubbisuu dagachuun hin barbaachisu. Muuxannoo dubbisuu qabna taanaan eessatti iyyuu dubbisuu ni dandeenya. Fakkeenyaaf muka jalatti, taaksii fi konkolaataa keessatti gorduubaa fi mana ciisichaa keessatti fi iddoo biroottis dubbisuu ni dandeenya. Namoonni addunyaa kanaa fi biyya keenyaa gurguddoo jedhaman beekamtummaa kanaaf kan gahan baay'ee dubbisuu fi wantoota gadi fageenyaan qorachuu dhaani. Isinis maqaa biyya keessanii waamsisuu dhaaf muuxannoo dubbisuu gabbifachuu qabdu.

Gilgala 7

Gaaffiilee armaan gadii irratti mari'adha.

1. Dubbisuun meeshaa beekumsaati yeroo jedhamu maal jechuudha?
2. Muuxannoo dubbisuu gabbifachuuf maal gochuu qabna?

11.4.2. Tooftaa Qayyabbannaa Barumsaa Karoorsuu

- *Isin qayyabbannaa kan geggeeffattan akkamitti?*
- *Seenaa armaan gadii ka'umsa godhachuun gaaffiilee armaan gadii irratti mari'adha.*

Tooftaa qayyabbannaa Girmaay

Barataan Girmaay jedhamu yeroo hundaa sa'aa dheeraaf ni qayyabbata. Haa ta'u malee "akkas osoon qu'adhuu maaliif firii gaarii hin galmeeffadhu?" jedhee dhiphata. Kaayyoon isaa tokk-offaa ba'ee hiriyyoota isaa kutaa isaatii isa caalan hinaafsisuuf ture; Garuu hin taaneef.

Booda garuu Girmaay tooftaa qayyabbannaa isaa jijjiiruuf yaade. Akka duraanii sa'aa dheeraadhaaf gosa barnootaa tokko qofa dubbisuu dhiisee sagantaa qu'annaa baafachuu dhaan barnoota tokko tokkoo isaa yeroo yerootti yeroo murtaa'eef qu'achuutti ka'e. Akkaataa karoora qayyabbannaa kanaatti gosoota barnoota xiqqoo isatti ulfaatan akka Herregaa fi Saayinsiitiif yeroo fooyya'aa ta'e ramadeef. Kana irras darbee gosawwan barnootaa kanaaf guyyaa hundumaa yeroo murtaa'ef dirqama qu'achuu akka qabu ejjennoo qabaate. Keessumattuu barnoota Herregaa akkuma mana barnootaati deebi'een yookaan dareetii akka baheen keessa deebi'uu akka qabu murteesse. Girmaay akka kanatti qayyabachuu isaatiin waan yaade galmaan gahe. Barnoota semiisteraa tokkoffaatti tokkoffaa ba'uu isaatti baay'ee gammade.

Gilgaala 8***Dubbisa armaan olii irratti hundaa`uun gaaffiilee armaan gadiitiif deebii ta`u kenna.***

1. Adeemsa qu`annaa Girmaay irraa maal barattu?
2. Gosa barnootaa tokko qofa adda baasuun qu`achuun yookaan guyyaa tokkotti yeroo dheeraaf qu`achuun bu`a qabeessa nama taasisa jettu? Maaliif?
3. Karoora qayyabbannaa baafachuun faayidaa qaba jettuu? Akkamitti?

Waa`ee qayyabbannaa yemmuu dubbanu dursinee kaasuu kan qabnu faayidaa isaa ti. Faayidaan qayyabbannaa inni guddaan beekumsa olaanaa ta`e nama gonfachiisuu isaati. Beekumsa olaanaa namni qabus barnoota isaatiin sadarkaa olaanaa gaha. Yeroo kana ofii isaas ta`e biyya isaa akka gaariitti ni gargaara. Ofii isaa fayyada yemmuu jennu barnoota isaatiin bu`a qabeessa ta`a, hojii galii guddaa argamsiisu qabachuu danda`a jechuu keenya. Karaa biroo ammo biyya isaa kan fayyadu ogeessa fayyaa cimaa yookaan barsiisaa beekamaa, yookaan geggeessaa siyaasaa uummata isaa jaa-llatu ta`uu danda`a.

Egaan beekumsa qabaachuuf wanti guddaan cimani qayyabbachuu dha. Qayyabbannaanisi akkuma tasaa kan geggeeffamu oso hin taane karoorra irratti hundaa`uun dirqama dha. Beekumsa waliigalaa fi raga argachuuf dubbisi dubbisnu fi dubbisni qayyab-

bannaa addaddummaa muraasa qabu. Beekumsa waliigalaaf yookaan odeeffannoo fudhannee adeemuuf yemmu dubbisnu karoorra adda ta`e baasuun dirqama miti. Qayyabbannaf dubbisuuf garuu karoorra qayyabbannaa qopheessuu qabna. Karoorichas hojii irra oolchuu barbaachisa. Walumaagalatti waa`ee qayyabbannaa yeroo yaadnu wantoota kallattii adda addaan xiinxalluu nu barbaachisa. Wantoota xiinxallu ittifufnee haa ilaallu.

1. Faayidaa yeroo beekuu- Akka beektonni gorsanitti waa`ee qayyabbannoo keenyaa yeroo yaadnu yeroo nuuf mijatu filachuun barbaachisaa ta`a. Fakkeenyaaf yeroo hirribni yookaan dadhabiin nutti dhaga`amu qayyabbachuu akka hin qabne, yeroo idilee hiribaa keenyaa addaan baasnee beekuu fi yeroo isaatti rafuun barbaachisaa dha. Qayyabbannaan sammuu haarawwan ta`uu qaba. Kana waliin wanti ilaalamuu qabu dheerina yeroo qayyabbannaa ti. Yeroo dheeraaf waan qayyabbanneef qofa barnootni nuuf galuu hin danda`u.

2. Namoota waliin hojjechuu shaakaluu: Nama lama yookaan garreedhaan ta`uun mari`achuu fi walfalmaa qayyabbachuun baay`ee barbaachisaa akka ta`e beektonni xiinsammuu ni gorsu. Nuti

hiriyyoota keenyaaf yemmuu ibsinu yookaan hiriyyoonni keenyaa yemmuu nuuf ibsa beekumsi irra caalaa qabatamaa fi ifa ta`a.

3. **Bakka qayyabannaa mijataa fil-achuu:**

Dhuunfaadhaan qayyabbanna yoo ta`e bakka tasgabbaa`aatu filatama. Kunis kan ta`uuf wantootni tokko tokko qalbii keenya akka hin hatneef. Haata`u iyyuu haala kam iyyuu keessatti yeroo qu`annu bakka fakkiiwwan jiran yookaan fooliin cimaa nutti dhaga`amu taa`uu hin qabu. Wantootni akka kanaa kan hin filatanneef miira waan faffacaasaniif. Bakka ifni gahaan jiruu fi qilleensi qulqulluun qilleensa`u ta`uu qaba. Haala uffata keenyaas taanaan qorraaf yookaan ho`a guddaaf kan nu hin saaxille gochuu qabna. Teessumni irra teenyuu gogaa fi ol qajeellee taa`uu akka dandeenyu kan nu dandeessisu ta`uu qaba.

4. **Karoora baafachuu:** karoorri qayyabbannaa hojii qayyabbannaatiif murteessaa dha. Kunis qayyabbannaa keenya wantoota gufachiisuu danda`an to`achuuf nu gargaara. Barnoota kamiif yeroo bal`aa kennuufii akka qabnu karaa nu agarsiisa. Barnoota hundumaafuu yeroo walqixaa laatneefii qu`achuu hin dandeenyuu, barnootawwan nutti ulfaa-

taniif hanga tokko yeroo bal`aa ramaduufi qabna. Kana gochuuf karoorra keenyatu nu gargaara. ‘

5. **Yeroo qayyabannaa adeemsawan jiran hubachuu:**

5.1 **Dubbisa irra keessaa:**

Qayyabbannaa yeroo jalqabnu dursa qabiyyee waliigalaa barnootichaa irra keessa dubbisuu dhaan ilaalla. Haalli akkasii kun qayyabbannaa kana keessatti meeshaaleen akkamii akka nu barbaachisu fi wantoota dabalataa maal maal guutuu akka nu barbachisu kallattii kan nutti agarsiisuudha.

5.2 **Gaaffii kaasuu: Qabiyyee barnootichaa irra keessa osoo**

hin dubbisin, qayyabbannaa kana keessatti gaaffii kennamaniif deebii argachuun qaba jennee ka`umsa qabaachuu qabna. Gaaffii sanaaf deebii hanga argannutti qayyabbannoo keenya itti fufna.

5.3. **Gara dubbisaatti seenuu:**

Yeroon kun yeroo itti hojii qayyabbannaa keenyaa keessa seenuu dha. Sadarkaan kun yeroo itti wantoota qayyabbatamu tokko tokko hubachaa itti deemnuu dha. Kanaafuu suuta jennee qabxiilee ijoo ta`an hubchuuf yaalla.

5.4. Kallattii hojii irraa oolmaa isaa ilaaluu: yaada rime barnootichaa hubannu kana jireenyaa keenya keessatti akkamitti hojii irra oolchuun itti fayyadamuu akka qabnu yaaduun gaarii dha.

Fakkeenyaaf kan nutti qayyabbataa jirru waa`ee fuduraa fi kuduraa yoo ta`e nutis mooraa keenya keessatti karaa saayinsaawaa ta`een akkamitti biqiloota biqilchuu akka dandeenyu yaaduun gadi fageenyaan hubannoo barnootichaa akka argannu nu gargaara. Kana irratti dabalataan sadarkaa kanatti barnootichi hammam akka nuuf gale of madaaluun qayyabbannaa keenya hojii qab-

atamaa wajjin walsimsii-suu ni yaalla.

Gilgala 9

Gaaffiilee armaan gadii deebisa.

1. Adeemsa jabaatanii barachuu keessatti gahee dubbisuun qabu maal jettu?
2. Dubbisuu dhaaf bakka filachuun dirqama barbaachisaa dha? Akkamiti?
3. Qayyabbachuu keessatti faayidaa yeroo beekuu jechuun maal jechuu dha?
4. Hanga har`aatti barreeffamoota dhimma barnoota keessaniin ala ta`an dubbiftanii ni beektuu? Isaan akkasii dubbisuu keessaniin bu`aa maalii argattan?
5. Yeroo qayyabbattan sadarkaalee armaan gadii irratti maal gochuu qabdu?
  - a. Dubbisa irra keessaa.
  - b. Gaaffii kaasuu.
  - c. Kallattii hojii irraa oolmaa isaa ilaaluu irratti.

Xumura Boqonnaa

Yaadni saayinsaawaan kessumaa mana barnootaatti, dubbisa irraa, daawwanoo, madda qo`annoo fi qorannoo irraa kan argamuudha. Ilaalchi saayinsaawaan ofii keenyaa fi naannoo keenya jijjiiruuf kan nu dandeessisu meeshaa guddaa dha.

Tilmaama fi barnoota qabatamaa hin taanee geggeeffamuun ilaalcha booddetti hafaaf bitamoo, akka taanu nu taasisu. Sanyii, qoqqooddii gitaa yookaan ogummaa ka`umsaa godhannee hunda namaa akka caallutti yookaan namaa gadi akka taanetti yaaduunis barbaachisaa miti. Ilaalcha akkasii yoo qabaanne of jijjiiruu fi biyya keenya

misoomsuuf carraaqqii goonu akka gufachiisuu danda`u shakkiin hin jiru. Qayyabbannaan adeemsa beekumsa barbaachisaa ta`e yeroo barbaachisaa ta`etti nama gonfachiisuu danda`uu dha. Bu`a qabeessummaa qayyabbannaatiifis karoora fi galmi ni barbaachisa. Wantoota qayyabbannoof nu barbaachisanis ni gaafata. Qayyabbannaa yeroo jalqabnuu haal dureewwan barbaachisoo ta`an guutuun ni barbaachisa. Qayyabbannoo keenya yeroo xumuruu ammo bifa adda addaatiin ejjennoo mataa keenyaa waliigalaa fi faayidaa barnoota dubbisnee madaaluu qabna. Akkas yoo goone barnooticha gara gocha qabatamaatti ceesisuu fi ittis fayyadamuu dandeenya.

Jechoota Ijoo

Saayinsii: ragaa qabatamaa irratti hundaa`e karaa itti sakattaamuu dha.

Ragaa al-idile: Mana barnootaa osoo hin galin, sirna barnoota osoo hin qabaatin akka carraa maddawwan garaagaraa irraa raga argannuudha.

Of tuulummaa: sanyiidhaan yookaan gitaan kanneen biroo hunda irraa nan caala, kan na waliin gitu hin jiru jedhanii yaada xiin-sammuun ol of kaasuu.

Xiinxala: wantoota, raga, beekumsa kkf keessa deddeebi`uun sakatta`uu fi dhugummaa isaa mirkaneessuu.

Qayyabbannoo: yaad rimee gadifageenyaan hubachuuf madda ragaa adda addaa sakatta`aa qorachuun adeemsa beekumsi itti gabbifatamu dha.

Dubbisa irra keessaa: Barnoota qayyabbatamu wajjin dubbisa wal baruuti.

Gaaffiilee keessa deebii

I. Himoota armaan gadii dubbisuudhaan sirrii yoo ta'e "Dhugaa" sirrii yoo hinta`in ammo "Soba" jechuudhaan deebisaa.

1. Ilaalchawwan booddeetti hafoo keessaa tokko of tuulummaa dha.
2. Saayinsii fi beekumsi yeroo babal`atu ilaalchi of tuulummaas hundee isaa gadifageeffachaa deema.
3. Jireenya ofii karaa fooyya`aa ta`een geggeessuuf beekumsi saayinsaawaa ta`ee barbaachisaa dha.
4. Dubbisni dandeettii eenyummaa keenyaa walakkaa ta`u kan ijaaru dha jechuun ni danda`ama.
5. Gosa barnootaa tokko qofa sa`atii dheeraa qayyabbachuun yeroo qisassessuun barbaachisaa miti.

II. Kanneen "B" jala jiran kan "A" jala jiranitti firoomsi.

A	B
1. Ilaakha booddeetti hafa	A. Shamarran barsiisuun faayidaan xiqqaa dha
2. Faayidaa dubbisa irra keessaa	B. Amala barnootichaa wajjin wal baruu.
3. Sagantaa qayyabbannaa	C. Adeemsa amala barnootichaan gadi fageenyaan xiinxaluuti
4. Qo`annoo	D. Yeroo qayyabbannaa seeraan itti fayyadamuuf
5. Madda beekumsaa	E. Adeemsa barnoota xiyyeeffannoo baraadu
	F. Karoora yeroo dheeraa
	G. Mana barumsaa

III. Gaaffiilee armaan gadii dubbisuun deebii sirrii ta'e filadhaa.

1. Ilaalchi of tuulummaa kan jijjiiramu yoomi?
  - a. Yeroo dhaloonni ilaalcha saayinsaawaan guutamu
  - b. Saayinsii fi tekniikoojiin yeroo dagaagu
  - c. Manneen barnootaa yeroo babal`atan
  - d. Hunduu deebii dha.
2. Waa`ee karoorra qayyabbannoo ilaalchisee sirrii kan ta`e kami?
  - a. karoorra qayyabbannaa qopheeffachuun kan nu barbaachisu mana barnootaatti qayyabbachuu qofaf
  - b. Qophaa`uu kan qabu yeroo qormaataa qofaaf dha.
  - c. Barnoota keenya jala jalaa akka qo`annu kan nu taasisu ta`uu qaba.
  - d. Muuxannoo hiriyyaa waliin qayyabbachuu hammachuu hin qabu.

3. Kanneen gadii keessaa madda raga qayyabbannoo bal'aa ta'uu kan danda'u isa kami?
  - a. Televiiziyoonaa
  - b. Mana kitaabaa
  - c. Raadiyoonaa
  - d. Gaazexaa
4. Yeroo qayyabbannoo bu'aan yaadannoo qabaachuu maali?
  - a. wantoota nuuf hin galin mareef dhiyeessuuf
  - b. dandeettii barreessuu fooyyeffachuuf
  - c. barnooticha hangam akka hubanne madaaluuf.
  - d. A fi C dha.
5. Kanneen armaan gadii keessaa ilaalchi of tuulummaa kan keessatti mul'atu isa kami?
  - a. kan qabu irraa dhalachuu yookan kan qabutti hirkachuu.
  - b. Dubartiin beekaa deessi malee beektuu hin qabdu.
  - c. Shamarran barsiisuun hawaasa barsiisuu dha.
  - d. A fi B dha.

IV. Gaaffiilee armaan gadiitiif deebii gabaabaa kennaa.

1. Bu'aawwan bu'uuraa beekumsa saayinsaawwaa maal fa'i?
2. Ilaalchiwwan booddeetti hafoon nageenya biyyattiif balaa ta'uu kan danda'an akkamitti?
3. Adeemsa qayyabbannaa keessatti gaaffiilee kaasuun bu'aa maalii qaba?
4. Ilaalcha booddeetti hafaa dhabamsiisuu keessatti dargaggooti gaheen isaan taphachuu qaban maal?

V. Karoora qayyabbannaa tokko qopheessuudhaan barsiisaa keessanitti agarsiisa.